

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
Кафедра психології

Допущено до захисту
завідувач кафедру
Ірина ЧЕРЕЗОВА
«20» листопада 2024 р.

**СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА-ТРЕНЕРА**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого рівня
вищої освіти, групи м208П-з
Галузь знань: 05 Соціальні та
поведінкові науки
Спеціальність: 053 Психологія
Освітньо-професійна програма:
Психологія тренінгової роботи
МАХИНЬКО Інна Сергіївна

Керівник: д. психол. н., професор
Любов СПІВАК
Рецензент: к. психол. н., доцент,
завідувач кафедру психології
Ірина ЧЕРЕЗОВА

Запоріжжя – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА-ТРЕНЕРА.....	7
1.1 Поняття соціального інтелекту, концептуальний аналіз і основні теорії.....	7
1.2 Професійна діяльність психолога-тренера.....	11
1.3 Зарубіжний і вітчизняний досвід визначення впливу соціального інтелекту на ефективність тренерської діяльності.....	15
Висновки до розділу 1.....	18
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГА-ТРЕНЕРА.....	20
2.1 Організація та методи дослідження соціального інтелекту, характеристика вибірки дослідження.....	20
2.2 Опис етапів дослідження.....	23
2.3 Результати емпіричного дослідження, аналіз показників соціального інтелекту у професійній діяльності.....	26
Висновки до розділу 2.....	45
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПСИХОЛОГІВ-ТРЕНЕРІВ.....	47
3.1 Мета та завдання, структура тренінгової програми.....	47
3.2 Характеристика групи учасників і формату проведення тренінгу.....	49
3.3 Критерії досягнення мети тренінгу.....	52
3.4 Аналіз ефективності тренінгової програми, результати впровадження.....	54
3.5 Рефлексія та рекомендації для подальшого розвитку соціального інтелекту у професійній діяльності.....	57
Висновки до розділу 3.....	60
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний розвиток суспільства обумовлює зростання значення соціального інтелекту особистості, оскільки він безпосередньо пов'язаний зі змінами у соціумі. Необхідність адаптації до цих змін ставить особливі вимоги до соціально-інтелектуального потенціалу людини, який дозволяє розуміти соціальні поведінкові особливості та сприяє успішній соціальній адаптації. Активний інтерес до соціального інтелекту як дослідницького напрямку тісно пов'язаний з розвитком суспільства, зростанням міжнародної співпраці, появою новітніх комунікаційних технологій та зростанням кількості особистих і професійних контактів між фахівцями з різних країн. Фахівці стикаються з викликами швидкого встановлення взаємин із партнерами, враховуючи культурні, національні, релігійні та комунікативні особливості, необхідність ефективного діалогічного спілкування, усвідомлення своїх комунікативних стратегій та їх впливу на оточуючих, а також здатність адаптувати комунікативний стиль до потреб співрозмовника.

Концепція соціального інтелекту (СІ) у психології відома вже близько ста років, з часу її введення Е. Торндайком у 1920 році, який трактував соціальний інтелект як здатність розуміти та керувати іншими людьми, а також брати участь в адаптивній соціальній поведінці. Різні аспекти СІ, підходи до його дослідження і структура розглядалися багатьма іноземними науковцями, такими як Г. Айзенк, К. Альбрехт, Ф. Вернон, Г. Гарднер, Дж. Гілфорд, Д. Големан, Н. Кантор, Дж. Кіглстром, Д. Кітінг, Р. Стернберг, М. О'Салліван, Р. Торндайк (син Е. Торндайка) та іншими [4].

В українській науці досліджень соціального інтелекту не так багато. Серед тих, хто приділяв увагу цьому питанню, варто згадати Л.О. Ляховець, Г.В. Ожубко, С.І. Редька, Н.Л. Руду, С.В. Руденка, Ю.С. Федорі та інших. Деякі аспекти соціального інтелекту досліджують також О.І. Власова,

О.М. Кокун, О.М. Корніяка, М.Л. Смульсон, Н.І. Пов'якель, Н.С. Чепелєва та інші науковці [1].

Соціальний інтелект традиційно поділяють на три складові: когнітивну, емоційну та поведінкову. Ключові когнітивні компоненти включають рефлексію, пам'ять, соціальну чутливість, гнучкість мислення та соціальні знання. Емоційна складова охоплює сприйняття й розуміння емоцій інших, емпатію, уважність, виразність у спілкуванні, емоційну саморегуляцію та здатність впливати на інших. До поведінкових (або комунікативно-поведінкових) характеристик відносять практичні соціальні навички, відкритість у спілкуванні, здатність зрозуміти інших, переконливість, комунікативні вміння, вміння використовувати соціальні знання, розпізнавати невербальні сигнали, контролювати власний вплив, вирішувати комунікативні проблеми, уникати конфліктів та знаходити спільну мову з різними людьми [2].

Серед чинників, що впливають на розвиток соціального інтелекту (СІ), виділяють внутрішні та зовнішні. До внутрішніх чинників належать вік, стать, нейродинамічні особливості нервової системи, темперамент, емоційно-вольові якості, природні здібності та задатки. Крім того, внутрішні чинники включають такі особистісні характеристики, як характер, самооцінка, мотивація, спрямованість, особистий досвід і світогляд. Зовнішніми чинниками вважаються соціально-економічний статус, культурне середовище, виховання та освіта, батьківське ставлення (прийняття або зневага), дія стресових факторів, а також наявність порушень розвитку або травматичних переживань [3].

Соціальний інтелект має ключове значення для представників професій соціономічного спрямування, де взаємодія з людьми є основною частиною діяльності. Здатність точно сприймати та інтерпретувати поведінку оточуючих, розуміти їхні потреби, мотиви та цілі, прогнозувати та впливати на їхні дії, а також усвідомлювати й регулювати власні емоції є критичними факторами професійної ефективності та самореалізації таких фахівців, як

управлінці, вчителі, психологи та інші спеціалісти, що працюють у форматі «людина-людина». Таким чином, соціальний інтелект можна визначити як професійно значиму, інтегровану характеристику, що є особливо важливою для ефективної діяльності у професійному середовищі, орієнтованому на взаємодію з іншими людьми [8].

Аналіз наукових досліджень показав, що науковці здебільшого зосереджуються на вивченні основних характеристик соціального інтелекту, таких як його структура та функції, а також передумов його розвитку. Однак питання взаємозв'язку між структурними компонентами соціального інтелекту та різними групами особистісних чинників, що впливають на його формування, вивчені значно меншою мірою [15]. З огляду на актуальність цієї проблеми, необхідність у цілісному розумінні цих взаємозв'язків у представників соціономічних професій для створення програм розвитку для молодих фахівців, а також зважаючи на недостатню розробленість цього питання у сучасній психології, його наукову та практичну значущість для сьогодення, було визначено тему нашого дослідження *«Соціальний інтелект як чинник професійної діяльності психолога-тренера»*.

Об'єкт дослідження - соціальний інтелект як психологічний феномен.

Предмет дослідження - особливості прояву соціального інтелекту у професійній діяльності психолога-тренера.

Мета дослідження: визначити роль і значення соціального інтелекту як чинника, що впливає на успішність професійної діяльності психолога-тренера.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні аспекти соціального інтелекту та його зв'язок з професійною діяльністю психолога-тренера;
2. Виявити чинники, що впливають на розвиток соціального інтелекту в професіоналів психологічної сфери;
3. Провести емпіричне дослідження рівня соціального інтелекту у практикуючих психологів-тренерів;

4. Дослідити вплив соціального інтелекту на ефективність тренінгової роботи з клієнтами.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, класифікація і систематизація даних психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження;
- емпіричні: спостереження, психодіагностичні методики: «Тест для визначення рівня Соціального Інтелекту» (Гілфорд-Салліван) [60], «Опитувальник діагностики рефлексії» (А. Карпов) [58], «Методика діагностики соціально-комунікативної компетентності» (Е. Зеєр) [59];
- статистичні – методи описової статистики, математичне опрацювання результатів дослідження за допомогою порівняльного аналізу.

Емпірична база дослідження: Дослідження проводилось на базі Хмельницького національного університету. Вибірку дослідження склали студенти-психологи (30 осіб) та викладачі-психологи (30 осіб), загальна кількість вибірки - 60 осіб.

Теоретична значимість дослідження: дослідження сприятиме подальшому розвитку наукових знань про соціальний інтелект як ключовий компонент професійної діяльності психолога-тренера.

Практична значимість дослідження: результати можуть бути використані для вдосконалення професійної підготовки та підвищення кваліфікації психологів-тренерів, розробки програм розвитку соціального інтелекту для покращення їхньої професійної діяльності.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів з висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (60 найменувань, з них 24 іноземною мовою) і 3 додатків (на 10 сторінках). Загальний обсяг кваліфікаційної роботи – 72 сторінки, з них основного тексту – 62 сторінки. Робота містить 15 таблиць і 16 рисунків.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі на тему «Соціальний інтелект як чинник професійної діяльності психолога-тренера» було здійснено комплексне дослідження ролі соціального інтелекту в діяльності психолога, зокрема психолога-тренера, а також розроблено та впроваджено тренінгову програму для його розвитку у цій професійній сфері. Розглянемо основні результати роботи:

1. У першому розділі роботи було розкрито поняття соціального інтелекту, зокрема через аналіз основних концепцій та теорій. Було показано, що соціальний інтелект - це здатність адекватно сприймати соціальні сигнали, ефективно взаємодіяти з іншими людьми, а також розуміти та керувати власними емоціями та емоціями оточуючих. Для професійної діяльності психолога-тренера ці навички є ключовими, оскільки вони сприяють ефективному навчальному процесу, забезпечують якісну взаємодію з учасниками тренінгів і сприяють розвитку психологічного клімату в групах.

2. Розглянуто значення соціального інтелекту для психолога-тренера, який працює з групами та індивідуумами. Виявлено, що високий рівень соціального інтелекту дозволяє психологу-тренеру не лише ефективно здійснювати тренінги та консультування, а й оптимізувати взаємодію з учасниками, що в свою чергу підвищує результативність навчального процесу та розвиток особистості учасників.

3. Важливою складовою дослідження стало визначення методів для оцінки рівня соціального інтелекту у психологів-тренерів, а також характеристика вибірки. У дослідженні були використані різноманітні методи, включаючи тестування, спостереження та самооцінку учасників. Результати показали, що рівень соціального інтелекту психологів-тренерів має значний вплив на їх здатність ефективно працювати з різними групами.

4. У третьому розділі була розроблена тренінгова програма, яка включала різноманітні вправи для розвитку основних аспектів соціального

інтелекту: комунікативних навичок, емоційної чутливості та здатності до саморегуляції. Програма показала свою ефективність, оскільки учасники після її проходження демонстрували покращення в цих аспектах, що підтверджує важливість включення таких програм у навчання психологів-тренерів.

5. З огляду на результати дослідження, можна зробити висновок, що постійний розвиток соціального інтелекту є важливим для психологів-тренерів. Рекомендується розширити тренінгові програми, включивши в них більш складні соціальні ситуації та вправи, а також використовувати новітні методи, зокрема онлайн-формати та інтерактивні технології, щоб забезпечити більш ефективний розвиток соціального інтелекту у професійному середовищі.

Загалом, дослідження підтвердило, що соціальний інтелект є важливим чинником, що впливає на успішність діяльності психолога-тренера. Впровадження спеціальних тренінгових програм може значно підвищити рівень соціального інтелекту, що в свою чергу сприяє більш ефективній роботі з учасниками тренінгів, розвитку їхніх особистісних і професійних якостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ануфрієва Н. М., Дорога Я. А. Професійна та комунікативна компетентність сучасної ділової людини / Н. М. Ануфрієва, Я. А. Дорога // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – К.: ВПЦ КНУ, 2004. – Вип. 2. – С. 84-94.
2. Барчі Б. До проблеми професійного зростання представників соціономічних професій / Б. Барчі // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Випуск 9. – С. 18–26.
3. Власова О. І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07 / Власова Олена Іванівна. – К., 2006. – 424 с.
4. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія / О. І. Власова. – К.: Київський університет, 2005. – 308 с.
5. Гречуха І. А. Особливості роботи над професійно-орієнтованими завданнями з курсу «Основи психологічного тренінгу» // Професійно-орієнтовані завдання з психології: навчальний посібник / за ред. О. Л. Музики. – 3-є вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 319-346.
6. Івашкевич Е. З. Особливості розв'язання проблеми структури соціального інтелекту майбутнього педагога / Е. З. Івашкевич, Н. С. Дика // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр.: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. "Психолого-педагогічні аспекти формування управлінського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика", 22 жовтня 2014 р. / ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, О. Г. РОМАНОВСЬКИЙ. – Харків: НТУ "ХПІ", 2014. – Вип. 40-41 (44-45). – С. 173–185.
7. Климчук В. О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях / В. О. Климчук // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 8. – С. 43–48.

8. Ковальова О. А. Проблема визначення поняття «соціальний інтелект» у психологічній науці / О. А. Ковальова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2015. – № 10 (41). – С. 10–14.
9. Кожушко С. П. Соціальний інтелект як інтегральна властивість, що забезпечує ефективність професійної взаємодії майбутніх фахівців професійної діяльності / С. П. Кожушко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 31 (84). – С. 241–247.
10. Кокун О. М. Оптимізація адаптивних можливостей учнів та студентів: методичні рекомендації / О. М. Кокун. – К.: Міленіум, 2004. – 54 с.
11. Коваленко А. Б., Ожубко Г. В. Програма формування соціального інтелекту майбутніх менеджерів / А. Б. Коваленко, Г. В. Ожубко // Проблеми психології. – 2009. – Вип. 4. – С. 183–191.
12. Козляковський П. А. Загальна психологія: навч. посібник: в 2 т. / П. А. Козляковський; 2-ге вид., доп. і переробл. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – Т. II. – С. 204–233.
13. Мілютіна К. Л. Теорія і практика психологічного тренінгу: навч. посіб. – К.: МАУП, 2004. – 192 с
14. Пилипенко Н. М. Динамічні перетворення у мотиваційній сфері осіб із підвищеною тривожністю під впливом психокорекції. Практична психологія та соціальна робота, № 6. – Київ, 2006. (87). – С. 49–58.
15. Пилипенко Н. М. Методичні основи тренінгової діяльності практичного психолога закладу вищої освіти. Вісник Національного університету оборони України. 2 (66) / 2022.
16. Практикум із групової психокорекції: підручник / С. Д. Максименко, О. О. Прокоф'єва, О. В. Царькова, О. В. Кочкурова. – Мелітополь: Видавничо-поліграфічний центр «Люкс», 2015. – 414 с.
17. Психологічна служба: підруч. / [В. Г. Панок (наук. ред.), А. Г. Обухівська, В. Д. Острова та ін.]. – Київ: Ніка-Центр, 2016. – 362 с.

18. Карпенко Є. В. Основи психотренінгу: навч. посібник. – Дрогобич, 2015. – 78 с.
19. Корніяка О.М. До питання оптимізації розвитку комунікативної компетентності фахівця у професіях типу «Людина-людина» / О. М. Корніяка // Психолінгвістика: [зб. наук. праць ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”]. – Переяслав-Хмельницький: ПП “СКД”, 2012. – Вип. 10. – С. 57–66.
20. Лєпіхова Л. Соціалізація та соціально-психологічна компетентність як рівні особистісної зрілості / Л. Лєпіхова // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник; ред. кол. Софій Н., Єрмаков І. [та ін.]. – К.: Контекст, 2000. – 336 с.
21. Ляховець Л.О. Особливості формування соціального інтелекту у майбутніх психологів: автореф. дис. канд. псих. наук : 19.00.05 / Л.О. Ляховець; АПН України, Ін-т соц. та політ. психології. – К., 2009. – 18 с.
22. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко – К.: Вид. ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
23. Ожубко Г.В. Психологічні засоби формування соціального інтелекту в майбутніх менеджерів : автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Г.В. Ожубко; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2009. — 19 с
24. Пов'якель Н.І. Саморегуляція професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів: автореф. дис. д-ра псих. наук: 19.00.07 / Н.І. Пов'якель; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2004. — 40 с.
25. Психофізіологічні закономірності професійного самоздійснення особистості: Монографія / О.М. Кокун, В.В. Клименко, О.М. Корніяка, О.Р. Малхазов [та ін.] за ред. О.М. Кокуна. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 297 с.
26. Редько С. І. Розвиток соціального інтелекту у майбутніх керівників освітніх закладів / С. І. Редько // Освітологічний дискурс. – 2010. – № 2. – С. 134–143.

27. Руда Н. Соціальний інтелект психолога як чинник професійної діяльності [Електронний ресурс] / Н.Л. Руда // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О.Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2012_2_9_41.

28. Руденко С.В. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності: автореф. дис. канд. псих. наук: 19.00.01 / С.В. Руденко; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2008. — 19 с.

29. Руденко С.В. Соціальний інтелект як чинник психологічної готовності керівників до управління закладами освіти / С.В. Руденко // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірн. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. — К., 2010. — Т. XII, Част. 6. — 508 с.

30. Ситнік С.В. Соціальний інтелект як елемент професійної компетентності майбутніх психологів / С. В. Ситнік, О. М. Гелевер // Наука і освіта. — 2008. — № 8/9. — С. 99–103.

31. Ситнік С.В. Соціальний інтелект як регулятор управлінської взаємодії / С. В. Ситнік // Наука і освіта. — 2010. — Спец. вип.: проект "Когніт. процеси та творчість". — С. 258–263.

32. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту: монографія / М.Л. Смульсон — К.: Нора-друк, 2003. — 298 с.

33. Чепелева Н.В. Особистісна підготовка практикуючого психолога // Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.. — К.: Либідь, 1999. — 536 с.

34. Чепелева Н.В. Діалогово-орієнтований підхід в системі підготовки практичних психологів / Н.В. Чепелева, Н.І. Пов'якель // Вісник тернопільського експериментального інституту педагогічної освіти: Матеріали міжнародної конференції. — Тернопіль, 1996. — С. 29–31.

35. Швалб Ю.М. Система професійної підготовки соціальних працівників: концептуальні підстави розробки / Ю.М. Швалб. – Вища школа, 2010. – № 5–6. – С. 31–36.
36. Albrecht K. Social intelligence: The New science of success [Electronic resource] / K. Albrecht // Jossey-Bass: Business Book Review. – 2006. – Access mode: <https://www.karlalbrecht.com/downloads/SocialIntelligence-BBR.pdf>.
37. Andreou E. Social Preference, Perceived Popularity and Social Intelligence: Relations to Overt and Relational Aggression / E. Andreou. // School Psychology International. – 2006. – No. 27. – P. 339–351.
38. Bar-On R. The Emotional Intelligence Inventory (EQ-i): Technical manual / R. Bar-On. – Toronto, Canada: Multi-Health Systems, 1997.
39. Bredberry T. Emotional Intelligence 2.0 / T. Bredberry, J. Greaves. – San Diego, CA: TalentSmart Inc., 2009. – 256 p.
40. Cantor N. Prototypes in person perception / N. Cantor, W. Mischel // Advances in experimental social psychology / N. Cantor, W. Mischel. – New York: Academic Press, 1977. – (L. Berkowitz (Ed.)). – P. 3–52.
41. Cantor N. Social intelligence / N. Cantor, J. Kihlstrom // Handbook of Intelligence / N. Cantor, J. Kihlstrom. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2000. – (2nd edition). – P. 359–379.
42. Campbell J. The WAIS-R Comprehension and picture arrangement subtests as measures of Social Intelligence: Testing traditional interpretations / J. Campbell, D. McCord. // Journal of Psychoeducational Assessment. – 1996. – No. 14. – P. 240–249.
43. Campione J. Mental retardation and intelligence / J. Campione, A. Brown, R. Ferrara // Handbook of Intelligence / J. Campione, A. Brown, R. Ferrara. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1982. – (Strenberg R. (Ed.)). – P. 392–490.
44. Cattell R.B. Abilities: Their structure, growth and action. – Boston: Houghton Mifflin, 1971.

45. Chen S. First-order and higher-order factors of creative Social Intelligence within Guilford's structure-of-intellect model: A reanalysis of a Guilford data base / S. Chen, W. Michael // Educational and Psychological Measurement. – 1993. – No. 53. – P. 619–641.

46. Chen Z. The relationship between extraversion and overly inclusive thinking in normal Chinese subjects / Z. Chen, Y. Wank. // J. Ment. Health. – 1991. – No. 20. – P. 48–55.

47. Damasio A. The Frontal Lobes / A. Damasio // Clinical Neuropsychology / Ed. by K. Heilmen, E. Valenstein / A. Damasio. – New York: Oxford University Press, 1993. – P. 360–412.

48. Feuerstein R. The theory of structural cognitive modifiability / R. Feuerstein // Learning and thinking styles: Classroom interaction / Preseason B.Z. (Ed.) / R. Feuerstein. – Washington, D.C.: Nat. Educat. Association, 1990. – P. 68–134.

49. Fischer K. A theory of cognitive development: The control and construction of hierarchies of skills / K. Fischer // Psychology Review. – 1980. – Vol. 87 (6). – P. 477–531.

50. Ford M. A further search for social intelligence / M. Ford, M. Tisak // Journal of Educational Psychology. – 1983. – No. 75. – P. 196–206.

51. Frederickson N. The place of social intelligence in taxonomy of cognitive abilities / N. Frederickson, S. Carlson, W. Ward // Intelligence. – 1984. – No. 8. – P. 315–337.

52. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences / H. Gardner. – New York: Basic Books, 2011. – (Third edition). – 528 p.

53. Irvin D. Yalom, Mlyn Leszcz. The Theory and Practice of Group Psychotherapy. – New York: Basic Books, 2020. – Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=7cTbDwAAQBAJ&pg=PT542&lpg=PT542&dq=scientif>.

54. Ford M.E., Tisak M.S., A further search for social intelligence // Journal of Educational Psychology. – 1983.

55. O'Sullivan M., Guilford J.P., de Mille R. The measurement of social intelligence // Reports from the Psychological Laboratory, University of Southern California. – 1965. – No. 34.
56. Sternberg R.J. Wisdom and its relations to intelligence and creativity. In R.J. Sternberg (Ed.), *Wisdom: Its nature, origins, and development*. – N.Y., 1990. – P. 142–159.
57. Thorndike E.L. Intelligence and its use // *Harper's magazine*. – 1920. – P. 227–235.
58. <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/51-dvadtsyat-persha-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/483-diaagnostika-refleksivnosti-u-protsesi-metakognitivnogo-monitoringu-u-navchalnij-diyalnosti>
59. <https://naurok.com.ua/formuvannya-i-rozvitok-komunikativno-kompetentnosti-uchniv-yak-pedagogichna-problema-127465.html>
60. <http://testik.com.ua/sotsialnyj-intelekt-dzh-gilford-m-salliven/>